

Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben.

II.

Világosabban és alaposabban itél a szóban forgó kérdéstről a finn-lapp nyelvek idegen elemeinek jeles kutatója, THOMSEN VILMOS, kinek idevonatkozó észrevételét 1869-ben megjelent «*Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske*» című művének, illetőleg SIEVERSTÖL eszközült «*Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen* (Halle, 1870)» fordításának bevezetése tartalmazza. E szerint (német kiad. 2—4. ll.): «Bár természetesen nem lehet eleve tagadni a két—t. i. finn-magyar és indogermán — nyelvcsalád ősrökonságát; mindamellert az eltérés oly nagy arányú a szerkezetükben, hogy ily természetű kapcsolat közöttük valószínűnek alig vehető, mindenesetre pedig bebizonyíthatatlan addig, a míg a finn nyelveknek régiebb s a nyelvcsaládbeli összehasonlítás kiinduló pontjai gyanánt szolgálható alakjait kikutatni nem sikerül.» Azon szóegyezések közül, melyek az indogermánsággal való ősrökonságra utalhatnának, THOMSEN a következőket idézi: magy. *hall* «hören», finn *kuule*-, lapp *gula*-, mord. *kule*-, cserem. *kol*-, zürj. *kil*-, vog. *χöl*-, oszt. *χül*-, *χūd*- id., melyeknek *kül*-, *kul*-féle alaphangzása az indogermán *kru*-gyökre (szkr. *gru*-, ószláv *slova*, litv. *klausau*, gör. *κλώ*, lat. *cluo*) emlékeztet | magy. *név* «name», finn *nimi*, lapp *nabma*, *namma*, mord. *lem*, cser. *lim*, *lüm*, zürj. *nim*, osztj. *nem*, vog. *näm*: indogerm. és szkr. *nāman*- (ószláv *ime* < **nime* stb.) | magy. *víz* «wasser», finn *vete*- (nom. *vesi*), mord. *ved*, cser. *vit*, *vüt*, zürj. *va*, vog. *vit*: indo-germ. *rad*-, *ud*- (szkr. *uda*-*m*, ószláv *voda* stb.) | magy. *mész*, finn *mete*- (nom. *mesi*), mord. *med*, cser. *mü*, zürj. *ma*, vog. *ma'i* (*mau*): indogerm. és szkr. *madhu*- (görög *μέθυ*, ószláv *medŭ* stb.). «De ha» — így folytatja tudósunk e tárgyról való fejtegetéseit — «csakugyan

ősrokonság emlékmaradványait akarnánk is látni az efféle szavakban: egész tömege van mégis az olyan szóegyezéseknek, melyeket lehetetlen ily módon magyaráznunk, melyek részben alakjuknál, részben csekélyebb elterjedtségüknel fogva többé-kevésbé világosan jövevény szók n a k ismerhetők föl, még pedig rendszerint az indogermán nyelvekből kerülve a finn nyelveke, sokkal ritkábban megfordítva. Hogy némelyike a fönt jelzett, nagyobb területen ismeretes szavaknak is így fogható föl, mutatja a «száz» szava a finn nyelvekben: finn *sata*, lapp *čuötte*, mord. *śada*, *śado*, cserem. *šüdö*, zürj. *śo*, votj. *śu*, osztj. *śöt*, *śāt*, vog. *śāt*, magy. s z á z. Itt az s szókezdő világosan bizonyítja, hogy a szó nem az indogermán nyelvekkel való ősrökonságból ered, mely utóbbi nyelvesaládban t. i. **kanta-m* az alaphangzás, hanem vagy valamely árja (ind-perzsa), vagy valamely lett-szláv nyelvből; a mennyiben csak ezekben változhatott az eredeti *k* szókezdő *s*-vé (v. ö. szkr. és zd. *çata-*, ujper. *śad*, osszét *sade*, *sāde*, ószláv *śūto*). De másrésről a szónak nagy elterjedtsége arra vall, hogy az átvétel igen régi, valószínűleg a finn-magyar közös alapnyelv korából való; hacsak azt nem akarjuk föltenni, — a mi különben a pontos alaki egyezés miatt alig valószínű — hogy itt az egyes nyelveknek egymástól független, párhuzamosan egy forrásból került jövevénysszavával van dolgunk, a minő pl. az «ezer» kifejezése, mely a magy. e z e r, vog. *śāter*, osztj. *tāras*, *tōres*, zürj., votj. *śurs* szavakban valamely árja nyelvből valónak látszik (v. ö. szkr. *śahasra-*, zd. *hazañhra-*, ujper. *hazār*, örm. *hazar*), míg a finn *tuhante-* (nom. *tuhat*), lapp *duhat*, mordv. *tožän*, cser. *tišem* szavakban, nem is közös fokon, vagy a litván *tūkstantis*, vagy az ószláv *tysašta* (orosz *tysjača*) átvételének. Ezen jövevénysszavak közt, mint az idézett példákból is kitetszik, nagy eltérés észlelhető a különböző eredet, kor s a mi ezekkel kapcsolatos az elterjedtség mértéke szerint. Ha nem számolunk az ősi indogermán befolyás jelzett lehetőségével, első sorban, mint természetes, valamennyi finn-magyar nyelvben, erősebb-gyöngébb, de nagyobb-részt egymástól független hatását a szláv (részben a litván) nyelveknek tapasztalhatjuk. A nem nagyszámú árja elemek csaknem kizárólag a keleti nyelvekben és a magyarban található k. E mellett a legnyugatibb finn-, lapp- és magyar nyelvek a germán nyelvekkel való régibb s újabbkori érintkezésnek mutatják számos nyomát, minők más keleti nyelvek-

ben teljességgel hiányoznak.» Bár THOMSEN-nak ezen észrevételei voltaképp csak alkalmi megjegyzések egy külön álló feladat, a finn-lapp nyelvek germán elemeinek tárgyalása kapcsán, mégis látnivalólag igen fontos útmutatást adnak az árja érintkezés kérdésének vizsgálatához is: annak jelzésével t. i., hogy vannak szűkebb körben elterjedt s az egész finn-magyar nyelvcsalád területén ismeretes árja elemek, valamint hogy az árja hatás a finn-magyar nyelvekben nem egységes, hanem különböző korokból s nyelvterületekről való. Az is igen becses észrevétel, hogy azon adatok, melyeket rendszeren az indogermán ősrökonság nyomainak szoktak tekinteni, nagyobbrészt árja, esetleg germán, vagy szláv jövevényelemeknek bizonyíthatók (pl. a *név*, *méz* és *száz* rokon nyelvi egyezései), úgy hogy a tüzetesebb vizsgálat előre láthatólag egészen el fogja vonni ama különben is igen valószínűtlen fölvétel alól a számbajöhető tények alapját.

Nem ily éleslátással ítél a finn-magyar és indo-germán nyelveknek árja példákkal is igazolt közösségeiről Cuno (Johann Gustav), kinek 1871-ben megjelent «*Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde* (I. Die Skythen; Berlin)» czimű műve foglalkozik e jelenségekkel, még pedig — mi az itt adott fejtegetések nevezetességét alkotja — legelőször vizsgálva tanulságaikat az indogermán őstörténet szempontjából. Kiindulópontul szolgál ebben az eddigi hagyományos nézettől eltérő amaz eszméje, hogy nem Ázsia volt az indogermán népek ősi hazája, hanem azon területnek központja, hol óriási tömegek ma is laknak, vagyis Közép- és Kelet-Európa, a honnan mindenfelé szétágazva egyes törzsek a déloroszországi és turáni pusztákon át jutottak az erani fensikra. E régi földrajzi elhelyezkedés nyomainak szerinte föl kell tetszeni azon népek nyelveiben, melyek ama korban itt Európában az indogermánok szomszédjai voltak s ezek, úgy véli, ép a finn-magyar népek lehettek. «Ha a finnségben» — így elmélkedik (50. l.) — «nagy számát találjuk az olyan szavaknak, melyek a szlávban, németben és ó-skandinávban is előfordulnak, ezektől sok esetben nem vitathatjuk el a későbbi átvétel lehetőségét; de a finn szókinés sajátos közösségeket tartalmaz oly indogermán népek nyelveivel is, melyekkel a finnek, a mennyire tudjuk, soha érintkezésben nem állottak, s az ily szavak száma sokkal nagyobb, hogysem azon fölvételre támaszkodhatnánk, hogy az előbbi korokban megvoltak e kifejezé-

sek a szlávban s germánban is, tehát átvételük ezen időszakokból eredhetne. Fontos körülmény, hogy ezen közösség igen jelentős arányban mutatkozik oly fogalmi csoportok jelzéseiben is, melyek a nyelvek legeredetibb rétegeiből valók s idegen elemekkel csak nagy ritkán vannak vegyítve, jelesül a számnevekben, névmásokban, rokonsági nevezetekben s a közönséges életre vonatkozó kifejezésekben. A helyett, hogy ama tényekkel és jelenségekkel egybe nem hangzó elméletnek, mely szerint az indogermánok Ázsiából vándoroltak volna európai lakóhelyeikre, újabb s újabb fölvételekkel vetnénk alapot a sok fölvételtől már amúgy is süppedékes talajba: helyesebb eljárás, ha egészen mellőzzük s azt mondjuk, hogy az indogermán és finn-magyar nyelvcsaládok eredettől fogva szomszédosak s a mia két területen közös, nem átvétel az egyiknek kifejlett ágaiból a másikéba, hanem már a két nyelvcsalád keletkezésének korából származó közösség.» E tétel bizonyosságai gyanánt Cuno sok selejtes közt a következő komolyabb számba jöhető nyelvi tényekre hivatkozik: 1. Számnevek: szkr. *êka-* «unus», mely a magy. *egy*, vogul *âkwe, âk*, lapp *akht*, finn *yhte-* (nom. *yksi*), «unus» számnevekben ismerhető föl | szkr. *saptan-*, lat. *septem*, gör. *ἑπτὰ*, litv. *septyni*: osztj. *sabat, sebet*, finn *seitsem*, permi *sizim*, magy. *hét* | szkr. *daçan-*, örm. *tasn*, szláv *desetŭ* «decem» permi *das*, magy. *tíz* s a szkr. *daçan-*nak **dakan* előzményére utaló *-deksan*-féle «tíz» számnév a finn *kah-deksan* «octo», *yh-deksan* «novem» (= cserem. *kan-dakše, in-dikše*) összetételes szerkezetben | szkr. *çata-*, szláv *sŭto* «centum»: finn *sata*, magy. *száz*, cser. *šudo*, oszt. *sot*, vog. *sät*. Ezek mellett Cuno a finn *tuhat*, cser. *tüžem* «mille» számnevet a germánból, a magy. *ezer-t* az iránságból (örm. *haşar*, zd. *haşanhra-*, szkr. *sahasra-*) kerültnek tartja, lehetetlennek gondolván hasonló viszony fölvételét az alacsonyabb számok jelzésében. Hivatkozik e tekintetben Boppra, ki a malájji-polinéziai nyelvekről szóló tanulmányában kiemeli, hogy e szigetlakók fölvettek idegen elemeket a magasabb számok kifejezésére, de a tízig terjedő számsorba jövevényező nem hatolt. — 2. Névmások: finn *me-*, *te-* első és második személyű névmástök hasonlítanak az indogermán nyelvekéhez; a nom. sing. *mi-nä, si-nä* toldalékára nézve Cuno hivatkozik a szláv genit. *me-ne*, dat. *mŭ-nje*, litván acc. sing.

ma-ne, locat. *ma-ný*, dat. *manei* stb. alakokra (54. l.) | finn *tä-mä* «dieser», *sa-ma* «derselbe»: szkr. *ta*, fem. *tá* és *sa*, *sá*, *tat*, gót *sa*, *sô*, *þata*, szláv *tū*, *ta*, *to* | finn pron. interrogativum *ku-ka*, lapp *kä*, *kí*: szkr. *ka*, *ku*, *ki* | finn pron. relativum *jo-ka*: szkr. *ya*-. — 3. Kezdetleges műveltség szavak (több germán és szláv mellett a következő árja egyeztetések): permi *zon* «sohn»: szkr., gót, litv. *sū-nus*, szláv *synū* | finn *uros* «mann»: szkr. *vira*-, lat. *vir*, gót *vair*, szkitha *οἶρ* (Herod. IV, 110: *οἶρ καλέουσι [οἱ Σκῆθαι] τὸν ἄνδρα*) | finn *nimi*, lapp *namm*, magy. *név*: szkr. *nāman*-, lat. *nomen*, gót *namô* | lapp *vuoksa* «ochs»: szkr. *uksan*-, gót *auhsa*, ó-skand. *oxi* | finn *vasikka* «kalb»: szkr. *vaska*- «kuh» | finn *ûhi* «schaf»: szkr., litv. *avis*, lat. *ovis*, gör. *ὄρις* | mord. *virgas*, lapp *varg* «wolf»: szkr. *vrka*-, zd. *verëka*-, ó-skand. *vargr*, lit. *vilkas*, szláv *vlükū* | finn *jyvä* «granum frumenti»: szkr. *yava*- | finn *kasuri* «erz»: szkr. *kēsara* «gold» | zürj. *zarni*, vog. *zorni* (helyesen: *sorni*) «gold»: zd. *zaran-ya*-, szkr. *hīranya*- («zusammenhängend mit slav. *zorū*, oder *zorja* ‚glanz‘»; 55—57. ll.). Ezekből Cuno azon vizsgálati eredményt véli megállapíthatónak, hogy az indo-germán és finn-magyar nyelvfajok körülbelül egy időben és egymás mellett keletkezhettek (57. l.); minthogy pedig a finnek még a középkor első századaiban a skandináv félsziget déli részein laktak s bizonyos (tüzetesen ki nem mutatott) kelta nyelvnyomokból föltehetőleg Tacitus ideje előtt a német alföldön is otthonosok voltak, nem lehet más szerinte a keresett érintkezési terület, mint Közép-Európa (59. l.). Látnivaló, hogy mindezekben a következtetések logikája nagyon fogyatékos: érdemes kutatónk nem vet ügyet arra, hogy a tőle fölhozott egyezések tetemes része, jelesen a germán és litván hasonlatok csakis a finn-lapp nyelvek sajátjai, melyeknek régiségét tehát már ezen oknál fogva sem tehetjük a nyelvek keletkezésének korába, ha csak azt nem akarjuk kétségbe vonni, hogy ezek a volga-urali nyelvekkel rokonok s velük közösségben folyt le ősiségük. Másrészt minden körülmény — közöttük különösen a keleti altaji nyelvcsaládokkal való morphologiai rokonság — arra vall, hogy az a mi a magyarra nézve történeti kútfókkal igazolható, vagyis az Ázsiából való eredet, a többi rokon nyelvű népekre is áll; miből folyólag azon indo-germán elemek, melyek a finn-magyar nyelvek nagyobb területén találhatók s melyeken legtöbbszörre világosan jelentkezik a sajátos árja bélyeg, esetleg ázsiai érintkezésnek is marad-

ványai lehetnek. A mit józanúl itélve a felhozott tényekből fölismerhetünk, az nem egyéb, mint hogy a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok érintkezése beláthatatlan régi korba nyulik vissza, sőt hogy a már az egyes önállóan kialakult nyelveknek (pl. a finnlappnak és germánnak) az előbbtől külön választandó, aránylag újabb korbeli érintkezése is már a történeti ókorban kezdődött.

Nem tisztul a kérdés egyelőre avval sem, hogy ettől fogva külföldi nyelvtudósok is komolyabb érdeklődéssel veszik művelőbe. Ezeknek elseje DONNER OTTO, ki «*Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen*» műve I. és II. kötetében (Helsingfors, 1874—76) a hol csak alkalmá nyílik a kifejtett tövek s kész szavak mellett közli a többi altaji nyelvcsaládokban található s az indogermán hasonlatokat is. Hogy mi célja van ezekkel, kifejti előszavában (VI. l.), melynek ide vonatkozó részét itt egész terjedelmében adjuk: «Wenn ich hien und wieder auf analoge oder nach form und inhalt identische wurzeln aus dem Indo-europäischen hingewiesen habe, so geschah dies ohne daraus etwaige schlüsse ziehen zu wollen. Noch mehrmals müssen die finnisch-ugrischen wurzeln allseitig geschichtet werden ehe sie als endegültig festgestellt angesehen werden dürfen. Bei diesen schwierigen untersuchungen kann es ja leicht geschehen, dass man nur einer anzahl scharf abgeschliffener odersonst veränderter lehnwörter, welche aus einer weit entlegenen zeit stammen und daher in mehreren sprachen vorkommen, eine wurzel konstatiert, die dem stamme ursprünglich nicht zukam. Es genügt dabei auf die ähnlichkeit nur aufmerksam zu machen. So lange aber zu warten, ehe man zur feststellung der genuinen wurzeln geht, bis alle in die sprache eingedrungenen fremdwörter richtig als solche erkannt worden sind, heisst die wurzelforschung aufgeben. Denn in vielen sprachen giebt es vollständig einheimische wörter, welche denen einer anderen sprache sehr ähnlich sind und daher verdächtig werden; und gesetzt, es existiren in zwei verschiedenen sprachstämmen wurzeln, welche nach form und bedeutung identisch sind, so werden gewiss die meisten aus diesen gebildeten wörter dem fremden stamme zu gute gerechnet, wenn man die eigene wurzel nicht kennt». Bár

DONNER követett eljárása ezen megokolásának bevezetésében kijelenti, hogy nem kíván füzni indo-germán szóegyeztetéseihez semminemü következtetést,*) tényleg mégis kifejezi az ily hasonlatok jelentőségéről való nézetét, midön további szavaiban arra utal, hogy a finn-magyar nyelvhasznítás terén kifejtett szógyökök több irányú megrostálásra szorúlnak; mert lehetséges, hogy eredetinek vélünk olyan elemeket, melyek valamely igen régi korban az indo-germán-ságból jöttek át s ennél fogva több finn-magyar nyelvben is megtalálhatók. Ez okoskodásából t. i. az vehető ki, hogy szerinte legalább részben az indo-germán egyezések átvételi viszony jelenségei lehetnek (tehát nem ősi közösségé, mint pl. CUNO és ANDERSON tartják). Nem lehet kétségbe vonni a kutatás ily irányának jogosúltságát; mindamellett úgy végezve annak műveleteit, mint DONNERNél tapasztaljuk — ki t. i. többnyire eldöntetlenül hagyja, vajjon nem különös árja, szláv, germán, vagy épen (mint előadása nyomán gyakran vélhetni) indo-germán ősi átvétellel van-e az illető esetekben dolgunk; illetőleg nem kell-e az egyezést ilyen, vagy amolyan oknál fogva véletlennek tekintenünk — mindennemü félreértésre nyujthat alkalmat. Álljanak itt különben ide vonatkozó figyelemre méltóbb észrevételei: magy. ház, finn *kota*, cser. *kudo* stb. (13. l.): «Eigentümliche ähnlichkeiten mit skr. *kuṭa-*, *kuṭi-*; vgl. an. *kot*, md. *kote*, aeng. *cyte*, sv. *hytt*, die vielleicht entlehnt sind; *koto*, *kota* ‚wohnung, haus‘ kommt auch im mongolischen vor» | magy. köhög, észt *kõha-*, *kõhi-* «husten», zürj., votj. *kiž-*; mord. *koz-*, lapp *gos-*, *kos-* id. (33): «Dies ist wurzelhaft im indoeurop., wie aus ksl. *kašil*, lett *kāsa* «tussis»; lit. *kosu*, *kostu* (inf. *kosti*, fut. *kosu*), skr. *kās-*, *kāsa-* «husten», ahd. *huosto*, sichtbar ist» | finn *kuore-* (nom. *kuori*) «rinde, kruste», permi *kor* «rinde», lapp *kar*, *garra* «schale, rinde» (41): «Vgl. ksl. *kora* ‚cortex‘, serb. *kora*, bulg. *kor*, welches MIKLOSICH und CURTIUS aus skr. *ḡr-*, *ḡr-* = *kar-*, verletzen, secare‘ herleiten und in verbindung mit lit. *karna*, bast‘

*) Az idézett szamójéd, török és mongol egyezésekre vonatkozólag is megjegyzi (VII. l.): «Ich will mit diesen, da die betreffenden sprachen noch nicht hinlänglich untersucht worden sind, gar nichts beweisen; ich schrieb sie nieder, um nur als anknüpfungen einer künftigen forschung zu dienen.

bringen» | zürj. k ö r t, votj. *kort* «eisen», vog. *kēr*, osztj. *karti*, cser. *kürtő* id., finn *karta*, észt *kard*, liv. *kārda* «blech» (41): «AHLQVIST (KultW.) verwirft die zusammenstellung der ugrischen wörter mit est. *kard*, welches er aus dem lett. *skārde* ‚eisenblech‘ derivirt. Man hat die permischen wörter aus dem iranischen herleiten wollen, indem zd. *karēta-* ‚messer‘, huzvar. *kart*, neupers. *kard* ‚säbel‘ aus der wurzel *kar-* ‚schneiden‘, der metalle ihren namen gegeben hat. Im slavischen hat man daraus *korda*, russ. *кортикъ* ‚kleiner säbel‘, wahrscheinlich auch das ungar. *kard* ‚säbel, degen‘ (MIKLOSICH: Slav. Elem. im magy.). Was die übrigen betrifft, scheint es doch natürlicher, dass man den namen des ‚schwertes‘ aus der metalle nimmt, nicht den metallnamen aus dem dinge» | finn *k u r k k u* ‚gurgel, kehle, schlund‘, lapp *karas*, zürj. *goriš* ‚gurgel‘, mord. *kirga* ‚hals‘ stb. (46): «Bemerkenswert ist die ähnlichkeit mit kslav. *krūkū* ‚hals‘=skr. *krka-* ‚kehlkopf‘» | permi *g o r t* «wohnung», votj. *gurt* id., zürj. *gort*, *gurt* «fovea, domicilium subterraneum priscorum Syrjaenorum» stb. (52): «Eigentümlich ist die übereinstimmung mit skr. *karta-*, in jüngerer form *garta-* ‚grube, loch‘»; mindemellett szerinte a permi szó «dürfte etwas umgewickeltes, kreisförmig gemachtes andeuten; vgl. syrj. *garta-* ‚umwickeln‘» | finn *k u p o* ‚garbe, bund (stroh od. heu)«, észt *kubu*, magy. *kepe* stb. (77): «Obwohl die wurzel häufig in indoeuropäischen wortbildungen vorkommt, wie altlit. *kupa* ‚haufen‘, *κῶπος* ‚buckel‘; vgl. altpers. *kaufa* ‚berg‘: so ist sie doch im finnischen heimisch» | finn *k ä p p a*, *kapea*, *kapiö* «pferdehuf», észt *kabi* «huf» stb. (79): «Skr. *çaphas* verglichen mit den entsprechenden reflexen, lassen auf ein ursprüngliches **kapa* schliessen» | finn *kousa*, *kousi*, *kauha* «gefäss zum schöpfen», mord. *kavs* «krug», lapp *kokse*, *kuase* «schöpfgefäss» stb. (85): «Das lit. hat *kausas* ‚schöpfgefäss‘, lett *kauss* ‚napf, schale‘, skr. *koça-*, *koša-*=**kauša* ‚behälter, gefäss, eimer, schale, ei‘, got. *husas* ‚haus‘» | magy. *k a m p ó s* «gebogen, mit haken versehen», *kampó*, *kamó* «haken», finn *kampura*, *kämpürä* «krumm, schief», *kampi* «krummer griff, handhabe», *kimura* «krumm», lapp *gobmar* «gebogen» stb. (86): «Ein vergleich mit dem indogermanischen zeigt, dass hier dieselben wurzelformen, wie dort vorliegen: *kam-* ‚sich wölben‘, *kamp* in *κῶπτος* (skr. *çāpa* ‚bogen‘, viell. aus *kap*, *kamp*)» | magy. *homp* «hügelchen», *g u m ó*, *gümő* «tuberkel», finn *kamara* «schwiele,

walke an der haut», *kamala* «walke, fuge, walze» stb. (87): «Dieselben formen kommen in indogerman. vor: *καμάρα*, lat. *camurus* ‚gewölbt‘ etc.» | magy. *tör-* «brechen» stb. (134): «Vgl. indogerm. wurzel *dar-* «zerbersten, zerreißen»; skr. *dar-*, gr. *δέρω, δαίρω*, ksl. *drati* ‚schinden‘; auf germanischem boden = *tar-* ‚zerstören, auflösen, zerreißen‘: got. *ga-tair-an*, as. *ter-an* ‚zerreißen« | finn *täri-* se-, liv. *dörš-* «beben, zittern», vog. *torr-* stb. (134): «Vgl. die indoeurop. wurzel *tras-*, skr. *tras-* ‚erzittern, beben‘ gr. *τρεσ-* in: *ἔ-τρεσ-σα* ‚zittern, fliehen‘, lat. *terr-or*, ksl. *tres-a-ti* ‚erschüttern‘» | mord. *ta rg-* «ziehen, dehnen, spannen»; lapp *tuor-* «ziehen» (133): «Vgl. indogerm. wurzel *tar-* ‚über etw. hinfahren‘; europ. = ‚reiben‘: gr. *τείρω, τρώω*, lat. *tero*, ksl. *tre-ti*» | finn *turki-*, *turkkaa-* «schieben, stossen» stb. (132): «Auf indogerm. gebiete hat man die europäische wurzel *tark-* ‚drehen, drängen, drücken‘» | finn *tarkka*, *tarkas* «scharf, genau, achtsam» stb. (131): «Vgl. die indogerm. wurzel *dark-*, skr. *darç-* ‚sehen‘, gr. *δέρκομαι*, got. *tarh-jan* caus. (‚sehen lassen‘) ‚auszeichnen‘» | finn *tores* «schlummer», *torku-* «schlummern, nicken» stb. (137): «Man könnte etwa hier an die indoeurop. wurzel *dar-* denken, welche in skr. *drā-*, gr. *δρα-θάνω*, lat. *dormire*, ksl. *dremati* ‚schlafen‘, ahd. *traumjan*, an. *dreyma* hervortritt» | finn *talo* «bauernhof, wohnung», *tila* «platz, raum», zürj. *tila* «neuer acker» stb. (138): «Dieselbe wurzel und zwar in denselben schwächungsformen geht durch das ganze gebiet der indoeurop. sprachen: skr. *tala* ‚fläche, boden‘; gr. *τηλία* ‚fläche, brett‘, lit. *tilja* ‚brett auf dem boden eines kahnes‘ = an *tilja* ‚runderbank‘; ahd. *dilla* = *dilja* ‚diele‘; lat. *tellus* ‚erdfläche, erdboden‘; kslav. *tlo* ‚grund, boden‘ etc.» | magy. *csap-* «schlagen», finn *tapa-* «schlagen, tödten», votj. *čapki-* «schlagen», lapp *tuope-* «walken (tuch)», *čuoppe-* «abhauen» stb. (145): «Auch bei dieser wurzel ist eine durchgehende analogie mit den indoeuropäischen vorhanden: skr. *tup-*, *tuph-* ‚verletzen‘ = *tump-*, *tumph-*, *tumbh-* ‚durch einen schlag verletzen, tödten‘, *tumb-* ‚beunruhigen, quälen‘; gr. *τόπ-τω*, *τόπ-ος*, *τόμ-μα* ‚schlag‘, *τόμ-ανο-ν* ‚pauke‘, asl. *tamp-ŭ* ‚obtusus‘ etc.» | magy. *sza kad-*, finn *hakkaa-* «hauen, schlagen», lp. *čuoggo-* «hacken, stechen», zürj. *čeg-*, votj. *čig-* «brechen», vog. *säk-* «schneiden» stb. (164): «MIKLOSICH führt eine slav. wurzel *säk-* = *sec-are* auf; diese ist belegt durch lit. *sykis*, ksl. *seka-* (inf. *seš-ti*) ‚schlagen, hauen, spal-

ten', *sek-yra* ‚securis‘ etc.» | finn *h a n k o* «gabel, heugabel», mord. *šango, čānga* «heugabel» stb. (172): «Gewiss muss das kslav. *sanku*, lit. *szaka* ‚ast, zweig‘, *szake* ‚gabel‘, skr. *çañku-* ‚zweig‘; vgl. skr. *çākhā-* ‚zweig‘ als original dieses wortes angesehen werden; die all-gemeine verbreitung dürfte doch hohes alter bezeugen» | magy. *s ü-t-* «scheiden, brennen; braten», *sü-l-* «backen», finn *sy-ty-* «angezündet werden», zürj. *sot-*, votj. *sut-* «brennen», mord. *ši, ci* «sonne, tag», cser. *sota* «glänzend, klar» stb. (175): «Das indoeurop. hat die wurzel *su-*, *siv-* ‚glänzen‘: skr. *sav-i-tar* ‚sonnengot‘, *sjona* ‚schön; sonne‘, got. *siu-ni* ‚schein‘, *sunnon* ‚sonne‘» | finn *syt e-* (nom. *sysi*) «kohle», mord. *sād, sed* id., mordE. *sod* ‚russ‘ stb. (176): «Grosse ähnlichkeit mit dem mord. *sod* hat lit. *sodi-s* (plur. *sodzei*) ‚russ‘, *sod-inti* ‚berussen‘, welches Fick mit ksl. *sažda = sadja* verbindet» | finn *hirve-* (nom. *hirvi*) «elentier», lapp *sorv, sarvva* «hirsch», tog. *šorp, šoarp* stb. (182): «EUROPAEUS (Suomi II: 7, 98) macht aufmerksam auf die analogie: f. *sarvi* ‚horn‘, *hirvi* (*sarvi*) ‚hirsch‘ = *κέρας*, lat. *cornu*, got. *haurn*: *καράς* ‚gehörnt‘, lat. *cervus*, ahd. *hiruz*, ags. *heorot* ‚hirsch‘. PICTET sieht darin wie in dem pali *sarabha* ‚hirsch‘ ‚une analogie trompeuse‘» | magyar *s z a l a d-* «laufen», cser. *šila-* «fliehen» stb. (185): «Vgl. die gräco-italische wurzel *sal-* ‚springen‘: *ἄλλομαι*, lat. *sal-ire*» | finn-magy. *sar-* gyök: «sich regen, beschäftigt sein» (magy. *s ü r ö g-* «sich regen», finn *hyöri-*, *hääri-* «hin u. zurücklaufen, geschäftigt sein»), «schieben» (zürj. *sivöd-* «wegschieben») stb. (II. köt. 1.): «Auch im indo-europäischen hat die wurzel *sar-* mehrere dieser bedeutungen: ‚gehen, eilen, fliesen‘; in zusammensetzungen auch: ‚aggre-di, irruere, excitare‘» | finn-magy. *sal-* gyök: «sich vorwärts bewegen, rudern, fliesen, schleichen» (magy. *s z á l l-*, *s z a l a d-*) stb. (II, 9): «In ähnlicher weise gilt im indogerm. die wurzel *sal-* nur als nebenform zu *sar-*, weshalb *sal-a-m*, *sal-ila-m* ‚wasser‘, *ἄλλομαι*, *sal-ire* ‚springen‘, *sal-tare* ‚tanzen‘, lit. *sel-ti* ‚kriechen‘ von anderen auch *σάλ-ος*, *σάλ-η* ‚schwanken, unruhige bewegung haben‘, skr. *sar-it* ‚fluss‘, *sar-as* ‚teich‘ u. a. aufgeführt zu werden pflegen» | finn *silava* «speck» mord. *sivel* «fleisch», cser. *šel, šil* «das fett», votj. *sil* «fleisch» stb. (II, 35): «Grosse ähnlichkeit in den bedeutungen teilweise auch in den formen zeigen: gr. *σάλ-ον* ‚speichel‘, *σίαλ-ος* ‚fett, schmalz‘; *σάλ-ος* ‚speichel‘, lat. *sal-iva*, ahd. *sli-m*, ksl. *slina*, lit. *seil-ė* ‚speichel, geifer‘» | ész *saba* (gen. *sava*)

«schwanz, schweif», finn *sappaha-* (nom. *sapas*) «kurzer schweif» stb. (II, 74): «Nähert sich dem gr. $\sigma\acute{o}\beta\eta$ ‚schweif‘, welches KUHN nebst $\phi\acute{o}\beta\eta$ ‚mähne‘ aus der form *svabā* hervorgehen lässt» (I. még II: 62, 110, 149, 159. ll.). DONNER művének III. kötetében (1886) az indogermán hasonlatok elmaradnak, mint az előszóban (III. 1.) megmondja azért, mivel az előbbi részek ily hozzávetéseit tévesen akkép magyarázták, mintha a különböző nyelvcsaládok idézett töveit s szóalakjait azonos eredetűeknek tekintené.*) Bár határozatlanul előadott szögyeztetései ily fölfogásának, mint föntebb láttuk, a saját hozzájuk fűzött észrevételei is alapot nyujthattak, ez ellen újból tiltakozik: «Von anfang an habe ich es betont» — írja — dass sie (t. i. ‚die hinweise auf wurzeln ähnlicher bildung und bedeutung in den indoeuropäischen sprachen‘) nur als veranlassung näherer untersuchungen über die natur der wurzelbildung in der sprache, wie über die bedeutung der lehnwörter für die entwicklung neuer anschauungen dienen können».

Az eszme, melynek tudományos érvényét THOMSEN eleve ki nem zárt lehetőségnek fogadta el, melyet CUNO kimondott, de kellő szakértelemmel bizonyítani nem tudott, DONNER állandóan szem

*) E megjegyzésével DONNER úgy látszik SIMONYI ZSIGMONDRA czéloz, ki a szóban forgó műről való bírálatában (Zeitschrift für Völkerpsychologie u. Sprachwissenschaft, IX: 162—164) merőben érthetetlennek ítéli az indogermán egybevetéseket, sőt hozzáteszi: «Als curiosa gesammelt könnten uns diese ähnlichkeiten vielleicht anlass geben über das sonderbare spiel des zufalls nachzudenken, aber in einem vergleichenden wörterbuche der ugrischen sprachen ist ihre anwesenheit nicht zu entschuldigen. Was der verfasser in der vorrede zur entschuldigung vorbringt, macht die sache wo möglich noch verwirrter». Egészen helyesnek nem tartjuk ez észrevételt; mert elvégre is nincs abban semmi vétség, ha egy nyelvcsalád ős szavainak fejtegetéseiben más nyelvcsaládok egyező elemeire utalunk, a mint SIMONYI sem veszi hibának, sőt érdemül tekinti, hogy DONNER egyéb altaji nyelvcsaládok hasonlatait is figyelmére méltatja. A hiba mindkét (t. i. indo-germán és altaji) irányban csak az, hogy DONNER kísérletet sem tesz az egyezések magyarázatára, vagyis hogy ősrokonsági, vagy átvételi viszonyból erednek-e s még inkább, hogy egyeztetései minden komolyabb kritika híján vannak s nagyobb részét csak felületes látszaton alapulnak, úgy hogy mint előmunkálat adatai sem igen hasznavehetők.

előtt tartott, de igazi nevén megjelölni nem merészelt: a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok ősrókonosságának elmélete ANDERSON MIKLÓS (Nicolai) észt tudósban talált igazi lelkes hívőjére és buzgó kutatójára. Tudva, hogy mily éles harcza száll a tudományos közfelfogással, igen találóan alkalmazza «*Studien zur vergleichung der indogermanischen und finnisch-ugrischen sprachen* (Dorpat, 1879)» című művének *) jellegje gyanánt GRIMM JAKAB mondását: «Es gibt alte, durch die historische kritik in acht und bann getane meldungen, deren untilgbarer grund sich immer wieder luft macht, wie man sagt, dass versunkne schätze nachblühen und von zeit zu zeit in schooss der erde aufwärts rücken, damit sie endlich noch gehoben werden». Ilyennek tartja ő a tőle vizsgálat alá vont kérdést, melynek áttekintvén újabb történetét, különösen DONNER és THOMSEN idevágó észrevételeivel foglalkozik tüzetesebben. Ez utóbbinak a finn-lapp nyelvek germán elemeiről szóló művét általában alapos, s kiválóan becses munkának itéli; de több részletben nem érthet vele egyet. A germánnak bizonyított finn szavak közt nézete szerint több van olyan, melynél az átvételi viszony nem elég tökéletesen van igazolva. Még ha az alak és jelentésbeli egyezés kétségtelen is valamely finn és indo-germán szó között, nem következik belőle szükségképen, hogy a közösség egyedüli magyarázata csak az átvétel lehet (66. l.). A finn *vara* «vorsicht, achtsamkeit, sorgfalt», *varaja-*, *varaa-* «vorsichtig sein, sorgfältig hüten» pl. mindenesetre egyezik az ó-skand. *vari* «providentia, subsidium», gót *várei*, angolszász *varu* «attentio tutela», ófelném. *vara* stb. szavakkal: ámde a vogul-osztjában s van *ur-* «bewachen, hüten» s a magyarban *őr*, *őriz-*, melyek az idézett finn alakokkal kifogástalanul egyeztetethetők, de germán jövevényszavaknak semmi esetre sem tarthatók (71—72. ll.). Az alak után induló kormeghatározás is problematikus értékű, mert az analógiai hatás újabb keletű elemeket is régies hangzatúvá alakíthat; nem biztos pl. hogy a finn *kuningas* «király» szó végzete az ó-skand. *konungr* és ószász *cuning* alakhoz képest föltehető régi germán **kunings*, vagy **kuningas* alakra utal, midőn látjuk, hogy

*) Megjelent a «Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat» folyóirat IX. kötetében (Dorpat, 1879) 49—370 ll.

az észti *kussakas* (finn *kussaka*) «russischer gurt», *tubakas* (finn *tupakka*) «tabak» — melyek nyilvánvalólag az orosz *кумак*, illetőleg svéd-német *tobak* átvételei — szintén föltüntetik az *-as* végzetet (66. l.). THOMSEN nem gondolja merő lehetetlenségnek a finn-magyar és indo-germán nyelvek ősrökonságának tényét; de azt véli, hogy ennek bizonyításához föltétlenül szükséges előmunkát, az előbbi nyelvcsopórt elágazó alakjaira vonatkozólag is a közös ősi alaphangzások reconstitúciója ép úgy, mint e művelet az indo-germán nyelvhasznítás terén megtörtént. ANDERSON e pontra vonatkozólag hivatkozik BUDENZ és DONNER összehasonlító szótárait, melyekben több százra menő szóanyagban van ily módon története meghatározva, továbbá a finn-magyar nyelveknek THOMSENTől is elismert alaki szívósságára, melynél fogva pl. a másfél évezredes finn jövevényyszavakban is alig észlelhető valamely fontosabb hangtani változás, úgy hogy szerinte e körülmény kárpótlása lehet a hiányzó okiratos nyelvtörténetnek. A mi THOMSENNAK amaz ellenvetését illeti, hogy a különbség a két nyelvcsopórt benső szerkezetében sokkal nagyobb, hogy sem eredeti rokonságuk valószínűséggel fölvehető volna: ezt szerzőnk kétes értékű, be nem bizonyított állításnak mondja, melylyel szemben saját vizsgálatai semmi olyast nem deríthettek ki a morfológiai sajátóságokban, mi az ősrökonság fölvetelének számbajöhető akadályául szolgálhatna. «Természetesen» — írja e tárgyra vonatkozó fejtegetésében (75. l.) — «nem szabad föltennünk, hogy a finn-ugor nyelveknek szükségkép minden egyes részletben kell az indo-európai nyelvekkel egyezniök e téren; hiszen tudvalevőleg ilyenekre nézve (pl. a flexióban) az utóbbiak is gyakran lényegesen eltérnek egymástól, sőt oly közelálló rokon ágak is, mint a szláv és litván sem minden tekintetben azonosak. Sok ily különbözőség kétségtelenül csak lassú hangalaki elváltozás útján jött létre, vagy pedig az egyes nyelvekben idők folytán beállott romlás és végleges enyészeti révén; míg más eltérések viszont önálló új alakulatok gyanánt magyarázhatók. Ugyanezt vehetjük föl az u. n. indo-germán alapsnyelvre vonatkozólag, mely rokonaitól (pl. a finn-ugortól, sémitől stb.) való föltételezett különválása után még bizonyára sokáig föntartotta közös egységét, mielőtt egyes ágaira szétoszlott volna. Mert azt hihetőleg senki sem fogja erősíteni, hogy az indo-germán alapsnyelv kezdettől fogva valamennyi conjugatio- és declinatio-beli tábláza-

taival, minden szabályaival és kivételeivel, teljes készen hullott volna az égből alá, vagy mint Pallas Athene pajzsosan és sisakosan pattant volna ki Zeus homlokából. Bizonyos morphologiai eltéréseket tehát a finn-ugor és indo-európai nyelvek között ép oly természetesen és könnyű szerrel értelmezhetnénk, mint egyes szókincsbeli különbségeket; csupán azt várva el, hogy az egyezések oly természetűek legyenek, hogy azok keletkezését ne tulajdoníthassuk pusztán az emberi szellem általános egyneműségén alapuló analogiának, vagy nyelvi hatás nyomán létrejött átvételnek, illetőleg véletlen találkozásnak. Nem szabad tehát merő formális, vagy mint POTT nevezi, physiologiai egyezéseknek lenniök; hanem meg kell bennük lennie a hangbeli azonosságnak is s ezen kívül a legfontosabb és legősibb nyelvalakulatokhoz kell tartozniok. — Ilyen alakulatok kétségkívül a névmástörvek. Az összes kutatók egybehangzó véleménye szerint ezek a nyelvképződés legkorábbi időszakából valók s ha nem is az egyedüli, de mindenesetre leglényesebb alkatrészei a nyelvek morphologiai szerkezetének elannyira, hogy efféle nélkülök alig képzelhetünk el. Kiválóan fontosak ezért a nyelvrokonság kérdéseiben a névmások s még POTT is, ki pedig mindenkor a különbségekre figyelmeztet a nyelvek szerkezetében s minden nyelvkutató közt legélesebben szokott az elhamarkodott rokonítás ellen síkra szállani, bevallja, hogy a nyelvszármaztatások kérdéseiben ezen bizonyosságok különös hitelt és számbavételt érdemelnek; mivel ezek, mint elvont fogalmak, hasonlóan a nyelvtani végzetekhez, tartalmi ürességüknél fogva («ihrer, als abstracta, stofflich grossen inhalts-leere wegen») sokkal állandóbbak; másrészt, mivel a nyelvekben, még ha más szónemek (nagyobbrészt természetesen főnevek) átvételétől nem is tartózkodnak, a legcsekélyebb hajlandóságot idegen területekről való befogadásra épen az efféle elemeknél (t. i. névmásoknál) tapasztaltunk. Ha a finn-ugor és indo-európai nyelvek közt nemcsak valószínűnek vehető, hanem be is igazolható a rokonság, ennek első sorban a névmási elemek egyezésein kell mutatkoznia».

Ezeknek megfelelőleg ANDERSON a névmásokon kezdi tétéle bizonyítását. Kimerítően elősorolja az önálló és ragként szereplő személyi névmásokat s amazoknak alaphangzásait ekkép következteti: 1. sz. *ma-na* (talán már ekkor magashangúan: *me-nä, mi-nä*) | 2. sz. *ta-na*, vagy *tu-na* (esetleg ez utóbbiból: *tü-nä, tinä*) | 3. sz.

sa-na, esetleg *savan, sava'* (tekintettel a vog. *tav*, osztj. *lu*, magy. *öv-* alakokra). Egybeveti ezekkel az 1. személyű névmás szkr. *ma-*, gör. *με-*, *ᾠμε-*, lat. *me-*, gót *mi-*, továbbá a bővebb zend *mana*, litván *mané* (v. ö. gen. *manés*, dat. *mán*, loc. *manyjé*, instrum. *manimi*, possessivum *manas*), ószlov. *me, mene* tőalakjait, — a 2. személyű névmás szkr. *tu-*, *tram*, görög *σύ* (dór *τό*, bööti *τού*), lat. *tū*, gót *þu*, litván *tū*, ószlov. *ty* szavait (hivatkozáva a bővület tekintetében a gót genit. *þeina* alakra, mely azonban a *-na* végzet előtt a tőhöz nem tartozó *-i* képzővel is van szerkesztve), — végül az indogermán nyelvekben harmadik személyű névmás gyanánt szereplő *sava, sva* reflexivumot: skr. *sva-* «selbst, eigen» (*sva-tas* «von selbst» stb.), zend *hava-* «eigen», *hva-* «sein, ihr; selbst»; gör. *ἐ, σφς* «sich», *ἑος, ὅς* «eigen sein»; lat. *se* «sich», *sovus, suus* «sein», litván *savas, sava* «sein, ihr, eigen»; ószlov. *se* «sich», gót *sik* id. (mely utóbbi mellett szintén van *se-i-na* «sein»). A mutató névmások egyezései (84—91. ll.): finn-magy. *ta* vagy *tä*, képzőelemekkel bővülve: *ta-i, ta-ta*, vagy *ta-da* (*tä-tä, tä-dä*), *ta-ka* (*tä-kä*), *ta-ja* (*tä-jä*), *ta-ma* (*tä-mä*) és *ta-na* (*tä-nä*); továbbá *to* (vagy: *tuo, tō*), képzőelemekkel: *to-i, to-ta*, vagy *to-da, to-ma* és *to-na*; pl. finn *tä-mä* (casustó: *tä-*, part. *tä-tä*), dial. *tää, taa, tai* «dieser», *tuo* (part. *tuo-ta*), *toi* «jener»; mord. *tä* «dieser», cser. *ti, tide, tedä* id., *tu, tudo* «jener», vog. *ti* «dieser», *tüt* id.; *ta* «jener», *ton* id. stb. — szkr. *ta* (nomin. masc. *sa*, fem. *sā*), neutr. *tad* mutató névmás; gör. *το-* (nom. masc. *ὁ*, fem. *ή*), neutr. *τό* (*τοῦ* helyett) «der, die, das»; lat. *is-te, is-ta, is-tud* «dieser, jener», *ta-m* «so», *tu-m, tu-nc* «dann»; litv. *ta-s*, fem. *ta*, neutr. *tai* «der, die, das»; ószlov. *tū*, fem. *ta*, neutr. *to* «jener», *ta-kū* «talis»; gót *þa-* (nom. masc. *sa*, fem. *sō*), neutr. *þata* stb. | finn-magy. *sa*, vagy *sä* s mellette *sija* (valószínűleg e h. **sa-ja*), melyből **siä*, **se* hangváltások révén a magashangú *se* mutató névmás fejlődhetett; pl. finn *se* (part. *si-tä*) «jener»; mordv. *sä* id.; cser. *se, se-de, se-da* «dieser, jener»; zürj. *si, sija* «jener, er» stb. — szkr. *sya-* (*sia*): nomin. masc. *syas*, fem. *syā* «jener»; óperzsa *hya-, hyā-*, zd. nom. neutr. *hyat* «welcher» (v. ö. a ném. «der, die, das» relativumbeli használatát); gót *si* «sie», ófelném. nom. sing. *sīn*, acc. *sia*, plur. nom. *sīē, sīō* | finn-magy. *na-* mutató névmás; pl. finn *nä-mä-t* (a *tä-mä* plur. nominativusa), plur. part. *nä-i-tä*; *ne* (a *se* plur. nominativusa), part. *nii-tä*; mord. *na-t* (a *tä* plur. nominativusa); cser. *ni-ne, ni-na*

(plur. nom.); zürj. *nija* (a *sija* plur. nominativusa); határozók töve gyanánt alkalmazva pl. ezekben: finn *niin* «ita», észt *nei* id., *neid*, *nüid*, *nii* «jetzt», mordvÉ. *nei*, *neike* «jetzt» stb. — szkr. *nu*, *nū* «nun, also», *nūnam* «jetzt, also, sicherlich»; zd. *nū* «eben, gerade»; gör. *νó*, *ννί*, *νν* «nun»; lat. *nunc* «jetzt»; litv. *nu* «nun»; ószlov. *nyně* «jetzt»; gót *nu* «nun»; ófelném. *nu*, *nūn* stb. | a mordv. *e-se* «dieser», permi *e-tija* (plur. nom. *e-nija*) «dieser» összetételes szerkezetek analogiái: szkr. *e-ša* (neutr. *e-tad*) «dieser»; zd. *aęša* (neutr. *aetad*) id.; orosz *э-то-тъ*, *э-та*, *э-то* stb. | A finn-magy. *ku* és *ke*, *ki* kérdő, illetőleg visszamutató névmástőnek (pl. finn *ku-ka* «welcher», iness. *ku-ssa*, elat. *ku-sta*; magy. *hol*, *hova*, *honnán*; finn *ken* «wer», gen. *kene-n*; magy. *ki* id.) valamint különböző bővületeinek (pl. cser. *kudo*, zürj. *kodī*, votj. *kud* «welcher») megfelelői: szkr. *ku-* (nom. masc. *kas*, fem. *kā*, neutr. *kad*) pron. interrog.; *katara-* (compar.) «welcher von zweien», *katamas* «welcher unter vielen»; *kathā* «wie», *kada* «wann»; *ku-*: *ku-putra* «was für ein sohn»; *ku*, *kū* «wo», *kutas* «woher, wohin», *kutra* «wo, wohin», *kuha* «wo»; *ki-*: sing. nom. *kis* «wer», neutr. *kim* «was», *kivant* «wie gross»; zd. sing. nom. *kō*, fem. *kā*, neutr. *kađ* «welcher, wer», *katara* «uter», *kađa* «wie, wo, wann», *kuđa* «wie», *ku*, *kū* «wo», *kudā* «wann»; lat. *qui*, *quae*, *quod*, *quantus*, *quum* és *quis*, *quid* stb. | A finn-lapp *jo-* visszamutató névmás (pl. finn *jo-ka* «welcher», part. *jo-ta*; lp. *juokke* «jeder» stb.) hasonmásai: szkr. *yas*, fem. *yā*, neutr. *yad* «welcher»; *yatra* «wo», *yathā* «wie», *yadā* «wann», *ya-kas*, fem. *ya-kā* «welcher»; zd. *yō*, fem. *yā*, neutr. *yad* «welcher», *yada* «wie», *yēñi* «wenn»; gót *ja-*: *jabai* «wenn», *jaru* «ob»; ószlov. *i-že* «welcher» stb. «Minden elfogulatlan» — így fejti ki szerzőnk e tényekből levont végeredményét — «meggyőződhetik ezekből, hogy legalább a névmásokat illetőleg az egyezés az indo-európai és finn-ugor nyelvek közt olyan, hogy azt sem merő külső találkozásnak, vagy véletlen hasonlóságnak nem lehet tekinteni, sem korai átvétellel, vagy nyelvkeveredéssel nem lehet magyarázni» (102. l.).

Ámde a névmások az indogermán nyelvekben a szóképzés és flexió terén is nagy szerepűek; ha tehát nem idegen elemek a finn-magyar nyelvekben, kell hogy hasonló alkalmazásuk itt is kimutatható legyen. ANDERSON ez okból most a szóképzés egyezéseinek kutatásához fog s azon eredményhez jut, hogy «az alak és

jelentés szerint egymásnak meg nem felelő képzők száma elenyészően csekély az azonosakéhoz képest» (102. l.). BÖHTLINGER, WIEDEMANN, HUNFALVY ÉS GABELENTZ GYÖRGY hasonló nézetére hivatkozva nem tartja oly lényegesnek a *flexio* (a fő belső alakváltozásával járó szóképzés) és az *agglutinatio* (a szóhoz külsőleg csatlakozó hangelemekkel való képzés) között a különbséget, hogy ez — mint több külföldi nyelvész vélte — nyelvosztályozásnak lehessen alapja. A nyelvszerkezet nem oly élesen különböző az indogermán és finn-magyar nyelvek között, hogy ezen nyelvesoportok egymással való rokonságát kizárhatná. A finn conjugationak több hasonlatossága van az indogermán nyelvekéhez; egyeznek különösen az igei személyragok: 1. sz. *-n* (< *m*) = indg. *-mi*; 2. sz. *-t* = indg. *-si* (< *-ti*); plur. 1. sz. *-mme* (< *-mä*, vagy *-mäh*, *-mäs*) = indg. *-masi*, *-mas*; plur. 2. sz. *-tte* (< *-tä*) = indg. *-ta*, vagy *-tas*. Még szorosabb egyezés észlelhető a nomen verbale képzők közt: finn *-ja* participium (pl. *laulaja* «sänger») = zd. *-ja* (pl. *kairja* «wirkend», *verezja* «wirksam» ezekből: *kar-* «machen», *varez-* «wirken»); v. ö. lat. *fluvio* «fluss» (ebből: *fluo* «fliessen»); litv. *gaidja* «hahn» (*gid-* «singen»; tkp. tehát «éneköl») | finn *-ma* nom. acti = szkr. *-ma* (pl. *ê-ma* «gang»: *i-* «gehen»), lat. *-ma* (pl. *fama* «gerücht»: *fari* «sagen»), gör. *-μη* (pl. *γνώμη* «meinung»; *γνώ-* «kennen»), szláv *-mo* (pl. *pismo* «schrift»: *pis-* «schreiben») | a finn *-minen*, észt *-mine* nom. actionis (pl. *lukeminen*, észt *lugemine* «das lesen, lectüre») a görög *-μεναι* infinitivusra emlékeztet (pl. *φεγγεμεναι*, *ιστάμεναι*) | a zürj., votj. *-ni* infinitivus (pl. *karni* «machen») s a finn *-na*, *-nä* nom. verbale (pl. *helinä* «geklingel», *kohina* «brausen») a szkr. *bharana-* «tragen, erhalten», *bhavana-* «sein», zd. *karana* «machung», *zavana* «das anrufen», gör. *ἡδονη* «freude», gót *bairan* «tragen», *biugan* «biegen»-féle infinitivusokkal, illetőleg nom. actionis képzések végzeteivel egyeztethető. STEINTHALNAK amaz észrevételével szemben, hogy a finn-magyar nyelveknek nincsen igazi tárgy- s alanyesete, rámutat a lapp, cseremiszi és vogul *-m* (*-mä*) accusativus-ragra, mely szorosán egyezik az indogermán nyelvek *-m* (*-ma*, *-me*) accusativus-ragjával s a finnben, ép úgy mint az első személy ragja *-m*-ből *-n* vé változott. Hasonlóképp van nominativus esetrag is — még pedig ép úgy mint az indogermán *-s* eredetileg névmásból származva determinatív értékkel — a mordvinban s több más rokon nyelvben s hangzik ez ugyancsak

-s- (> *ś, z*)-nek, pl. mordÉ. *lišme* «pferd»: *lišmes* «das (bestimmte, bekannte) pferd». Azon nyomokhoz, melyeket BUDENZ erre nézve «Determination des nomens durch affigirten artikel im mordwischen und in einigen anderen ugrischen sprachen» című értekezésében kimutatott, ANDERSON még néhány újabbat is csatol. *) Mindezek együttvéve szerinte alkalmasak azon előítélet lerontására, mintha az indogermán és finn-magyar nyelvcsoportok belső szerkezetét áthidalhatatlan különbségek választanák el egymástól, úgy hogy nem vehető túlságosan merész vállalkozásnak, ha nyomukban a nyelv tartalmasabb elemei, az önálló fogalmi kifejezések közt is kutatjuk a kapcsolatokat.

Hogy mit remélhet e téren a tüzetesebb összehasonlítás, annak kimutatását ANDERSON egyelőre az egyetlen indogermán *kar-*tő alak és jelentés tekintetében szerte ágazó változatainak finn-magyar egyeztetéseivel kíséri meg. Bő magyarázatokkal ellátott s tanulságos kitérésektől többször félbeszakított 48 szóhasonlító cikke közül mutatványkép kiemeljük itt a következőket: finn *ka* «riegel, pflugstöckchen, zacke am fischrücken, dürres nadelholz», *karekse-* (nom. *kares*) «stab, rute», *karakse-* (nom. *karas*) «ein langer tannenzweig», lapp *karek* «ramus, sarmentum» stb.: szkr. *kharā-* «eine art dorn», *kharu* «zahn», gör. *χάρμακος* «zweig, pfahl, dorniges gewächs» stb. (188—189. ll.) | zürj. *ka* «al-, votj. *koral-* «hauen», mordv. *ke-*, cser. *ke-*, *kär-* id. stb.: zd. *ka-*, *ke-* «renéiti «schneiden, vernichten», szkr. *ka-*, *kr̥noti* «verletzen, tödten», ószlov. *karati* «ferire, punire» stb. (190) | zürj. *ka-*, *ka-*, votj. *ka-* «tun, machen» stb.: szkr. *ka-* «machen, vollbringen», óper., zd. *ka-* id., lat. *creare* «schaffen» stb. (191) | magy. *ka* «arm» stb.: szkr. *kā-* «hand» (191) | magy. *ka* «reg, vog. *kär*,

*) Ezzel magyarázza t. i. az -s végzetet az efféle finn névszókban: észt *paras* (gen. *para*) «angemessen, passend, bequem» (mordM. *para*, mordÉ. *paro*, cserem. *pura*, *puro* «gut»); észt *oravas* «eichhörnchen» (mordÉ. *uro*, zürj. *ur* id.), *pädajas* «harzige kiefer» (mord. *pičv*), *lutikas* «wanze» (zürj. *ludik*, osztj. *todek*); finn *karsas* «schief, schielend» (ezek mellett: *karsa*, *karsia*), *karmias* (és *karmia*) «störriisch, zornig», *tyrmiäs* (és *tyrmiä*) «unbiegsam, starr»; továbbá észt *pilves* (és *pilve*) «wolke», *helves* (és *helve*) «flöckchen, fäserchen»; *elajas* «tier» (*elläj* «das lebendige»), *köljas* (és *kölja*) «leiche» (*köl-* «sterben») stb.

oszlj. *kār* «schale», mordv. *ker* «rinde» stb.: lat. *corium* «rinde, schale», skr. *čira* «streife, baumrinde, zeug» stb. (192) | finn *k a r m u-* «rinde, kruste», *kerma*, *kermu*, «dünne rinde, schale, haut», magy. *k ö r m e d-* «coagulari, conerustari»: szkr. *čarma-*, *čarman-* «fell, haut» stb. (198) | finn *k a r t e-* (nom. *karsi*) «verhärtete schlacke, russkruste», *kirte-* (nom. *kirsi*) «eisrinde, dünne eisschicht» stb. szkr. *krtti-* «fell, haut; birke, birkenrinde», lat. *cortex* «rinde» (204) | magy. *h o r n y* «falz, riefe, hohlkehle», *hornyol* «crenam incidere, striare», finn *koro* «einschnitt, aushöhlung, rinne, spalt», cser. *kor-* «delineo», *korem* «vallis», zürj. *kirla* «strich, furche» stb.: szkr. *khur-* «zerschneiden, zerbrechen», *čhur-* «einritzen, eingraben» stb. (209) | finn *k i r j a* «strich, schrift, eingeschnittene od. gemalte zierrat», *kirjaa-* «furchen, striche ziehen» stb.: szkr. *kar-* (*kirati*) «ausgiessen, ausstreuen», *ud-k.* «ausgraben, aushöhlen», *kiraka* «schreiber» stb. (212) | magy. *gerjed-* «succendi», finn *kiree-t* (*pakkaisen k.*) «flocculi nivis», *kiira* «glut, flamme», zürj. *čir* «krümchen, körnchen; funke» stb.: szkr. *kirana-* «stäubchen; lichtstrahl», *kirika* «sprühend» stb. (214) | finn *k e r t a* (gen. *kerran*) «schicht, lager; reihe, sammlung, gesellschaft, fach», mord. *kirda*, *kirda* «-mal» stb.: szkr. *čardha-* «heerde, schaar», zd. *sareda-*, óperzsa *tharda-*, gót *hairda* «heerde» stb. (218—226) | magy. *fél* «hälfte», *fal* «wand», finn *puoli* «teil, seite» stb.: ószlov. *polū* «latus, ripa» stb. (230—231) | magy. *s z e r*, finn *sarja* «series, ordo», vog. *sir* «ordnung»: lat. *series* stb. (240—241) | cser. *šürtö* «fila linea duplicata», mordv. *šurä* «faden»: szkr. *sarit-* «faden», *sarat-* «draht» stb. (241—242) | finn *s a n a* «wort» stb.: szkr. *svāna* «ton, schall» (242) | finn *sarasta-* «hell werden», észt *sora* «strahl», *sora-* «glänzen» stb.: szkr. *svar-* «leuchten», *sāra*, *sūrja* «sonne», zd. *hvare-* id. stb. (244) | mordv. *s a z o r*, votj. *suzer* «schwester»: szkr. *svasar-* id. stb.^f (244) | finn *k a s s a a-*, *kasaa-* «aufreissen, schrammen, schaben, schröpfen», zürj. *koš-* «abreissen, schälen» stb.: szkr. *kaš-* «reiben, schaben, kratzen» stb. (250—252) | finn *k a r h u* «pflug, egge» stb.: szkr. *karš-* «ziehen, furchen, pflügen», zd. *kareš-* id. (331) | finn *k a r k i a*, *karkea* «hart, rauh, dürr, herb» stb.: szkr. *karkaça-*, *karkara-* «hart, rauh» stb. (335—338) | észt *k ä r k* (gen. *kārgu*) «kies, kiesboden» stb.: szkr. *čarkarā-* «kies, geröll», gör. *κρόκη*, *κροκάλη* «kies, meeresufer» stb. (339) | magyar *h a r k á l y*, finn *kärki* (gen. *-rjen*), észt. *kärg* (gen. *kāru*), zürj.

kír «schwarzspecht» stb.: szkr. *karkata-* «reihet», gör. *κρέξ, κερκός, κερκός* «vogelarten» stb. (341) | finn *kaara* «gefäss, trog», lapp *kare, garre* «vas, corbis», cser. *karka* «cupa», *korka* «cochlear maius» stb.: szkr. *čaru-* «topf», *karaka-* «krug» stb. (365—366) | finn *kurakse-* (nom. *kuras*) «instrumentum tundendi, vel cædendi», *kurikka* «keule, klopfholz», lapp *korr* «ein kleines messer» stb.: szkr. *çiri-* «schwert», zd. *sūra-* «spiess», latin *curis, quiris* «lanze», gót *hairus* «schwert» stb. (367). Ha a czélba vett szük körben is ily nagy számmal találjuk a tövek és kész szók egyezéseit — így vélekedik ANDERSON — nem tulajdoníthatunk elfogulatlanul itélve nagyobb tudományos értéket ama fölvételnek, hogy minden közösség az indo-germán és finn-magyar nyelvek között csak átvételen, vagy véletlen találkozáson alapulhat, mint ama perhorrescált elméletnek, hogy az efféle egyezések ősrökonságnak jelenségei. Bár ez utóbbi még korántsem tekinthető véglegesen tisztázottnak a kimutatott bizonyosságokkal, annyi mindenesetre kitetszik ezekből is, hogy a kutatásnak tőlük jelzett iránya megérdemli a többoldalú s beható vizsgálatot. Ha ép úgy, mint a jelen tanulmányban a *kar-* töre nézve történt, kiterjesztenők a nyomozást a finn-magyar nyelvek egész szókincsére, ezeknek rokonsága az indogermán nyelvekkel bizonyára teljes világossággal volna kideríthető.

A probléma rendkívüli nehézsége, valamint a benne való tájékozódáshoz megkívánt előismeretek nagy köre és mélysége egykép hozzájárulhattak, hogy ANDERSON-nak sok tévedése mellett is igen tanulságos s eszmefejlesztő művét a szakértők sem részécsítették azon méltánylásban, mely megillette volna. Joggal emeli ki BUDENZ, ki tudtommal egyedül foglalkozott vele némi tüzetességgel (Nyk. 15 : 309—324. ll.), hogy a benne tárgyalt kérdés fölvétele mindenkép korai volt. Hiszen még ekkor BUDENZ és DONNER összehasonlító szótárai sem voltak befejezve; pedig a gyökfejtés s az alapnyelvi alakok reconstructiói még e művekben is gondos kritikára s megrostálásra szorúlnak. A mi e pontban ANDERSON-t védheti, az, hogy ő művével nem kívánta a kérdést véglegesen megoldani, hanem csak annak jogosultságát kimutatni; nem is bocsátkozott ezért a tartalmas fogalmi szók körében más csoport tárgyalásába, mint éppen a *kar-* gyökébe, melyhez az adatokat főképp a két említett műnek már megjelent részeiből merítette.

Nem tartjuk a kérdés érdemére nézve döntő jelentőségűnek azt a különösen hangsúlyozott ellenvetést, hogy ANDERSON «nagy vést hirdet az altaji összehasonlító nyelvtudománynak; ugyancsak szétrombolással, vagy tetemes megcsonkítással fenyegeti az által, hogy az altaji nyelvcsaládból egyik csoportot kiszakítván, azt egy másik nyelvcsaláddhoz törekszik szorosabban hozzákötöni: t. i. az ugor nyelveket az indo-germán nyelvek családjához.» Mert ha ANDERSON erre nézve EUROPAEUS-nak s több más nyelvtudósnak kisebb-nagyobb határozottsággal kifejezett azon nézetéhez csatlakozik, hogy az u. n. altaji nyelvcsaládok szorosabb rokonsága eddigelé inkább tudományos dogma, mint végérvénynyel hitelesnek bizonyult tétel, tulajdonkép nem zárja ki az altaji nyelvrokonság lehetőségét, hanem egész okszerűen nem foglalkozik vele. Ő egyelőre csak a finn-magyar és indo-germán nyelvcsaládok ősrökonságát vitatja; ha a későbbi kutatás a finn-magyar nyelvcsoport közelebbi rokonainak az altaji nyelvcsalád ágait fogja kimutatni, ezzel az ő vizsgálatainak eredménye annyiban módosul, hogy finn-magyar és indogermán helyett «altaji és indogermán» ősrökonságról szólhatunk. A végkövetkeztetés illetően eltérő megállapítása nem ronthatja le a már kiderített tények bizonyító értékét; azon körülmény pl. hogy a finn-magyar *k_sr-*, *k_sr-* «vágni» tőnek a törökségben és mongolban is jelentkeznek másai (oszm. *kirk-* «scheren», csuvas *kart-* «einkerben», *χir-* «hobeln, scheren», mongol *kerše-* «zerschneiden», *χaro-* «schaben» stb.; l. NyK. 15: 320), vagy hogy a személyi névmások jellemző kezdő mássalhangzói az összes altaji nyelvekben föltalálhatók, nem változtat semmit azon a tényen, hogy ugyanily egyezések az indo-germán nyelvek terén is észlelhetők; legfeljebb azt mondhatjuk, hogy ANDERSON kelleténél szűkebb körre szorította vizsgálatait s hogy megfigyeléseinek további kapcsolatai is vannak. Abban sem látunk különös veszedelmet, hogy ANDERSON kikerülve, illetőleg mellőzve az altaji nyelvcsaládok szorosabb rokonságának közelebb eső s eleve föltehetőleg biztosabb eredményekre vezető kérdését, egy távolabbira irányítja tekintetünket; mert elvégre tudományos vizsgálatoknál mindig czélszerű, hogy munkaterünk határvonalait mennél szélesebb körben fölismerjük s állandóan szemmel tartjuk. Nem érthetünk ennél fogva teljesen egyet BUDENZ-zel, ki ANDERSON munkáját «egészen véve czélja tévesztettnek» itéli, annál kevésbbé, minthogy az

egyes részletek ellen fölhozott észrevételei több pontban vita alá foghatók. Ő POTT ellenében kevésre becsüli a névmások, képzők és ragok egyezésének bizonyító értékét s adatokat idéz hasonló közösségekre egész távol eső, a rokonság gyanujába semmikép nem jöhető nyelvek köréből. Mégis nagy különbség van ama borealis és afrikai, másrészt az indogermán (különösen árja) egyezések közt; mert míg amazokban az egyezés csak egy-két elemre, itt a *mi* névmást kivéve a névmások egész rendszerére, még pedig nemcsak a törészre, hanem a *-n*, *-m*, *-d*, *-v*, *-k* képzőkkel való szerkesztésekre is kiterjed, mint ezt jelen műben tüzetesen lesz módunk kimutatni. Az egyezések ily foka mindenesetre magyarázatot követel s ha nem fogadjuk is el ANDERSON-nak *ősrokonságbeli* felvételét, semmi esetre sem tulajdonítható merő véletlennek. Egy vitapontra nézve, t. i. hogy a harmadik személyű névmás eredetileg *s*, vagy *t* kezdő-mássalhangzóval veendő-e föl a finn-magyar nyelvekben, BUDENZ később maga is belátta véleményének helytelenségét s *A harmadik személyű névmás az ugor nyelvekben* című értekezésében (NyK. 21 : 190—199) éppen ANDERSON-nak e helyütt leczáfolt nézetéhez csatlakozik.

ANDERSON után DIEFENBACH LŐRINCZ foglalkozik ismét a finn-magyar nyelvek indo-germán elemeivel «*Völkerkunde Osteuropas insbesondere der Haemos-halbinsel und der unteren Donaugebiete* (Darmstadt, 1880)» művének II. kötetében (215—240 ll.). Felhozott adatai csaknem kivétel nélkül THOMSEN, DONNER, KLAPROTH, SJÖGREN, POTT («*Etymologische Forschungen*») műveiből, részben saját «*Origines Europaeae*» és «*Lexicon comparativum (Gothisches Wörterbuch)*» régibb munkáiból vannak merítve. Magyarázatukban most is oly habozó, mint előbb. A névmások tekintetében ANDERSON munkájára utal s azt kívánja, hogy az olvasó ítéletét maga alakítsa az adatok alapján. Saját magának nézete a dolgról: «*Die verneinung der urverwandtschaft gerade in dem ältesten sprachstoffe (t. i. a névmások terén) ist noch schwieriger, als die bejahung*» (209. l.). A finnség germán és litván elemeiről szólva megjegyzi: «*Wann und wo zuerst die betr. völker in nachbarschaft, verkehr und mischung kamen, wird durch geschichtliche und sprachliche forschung künftigt noch um vieles deutlicher, aber nur hier und da endgültigt entschieden werden*» s a többi indogermán érintkezésekre áttérve így folytatja: «*Gleiches gilt für die*

nicht zahlreichen fälle naher verwandtschaft finnischer wörter mit einzelnen andern indoeuropäischen in Asien und Europa, wie z. b. indischen, eranischen, keltischen (wie vielleicht finnl. *tarvas* ‚ein mythisches tier‘, eestn. *tarvo* ‚ochse‘ mit kelt. *tarv* u. s. w.; Or. Eur. nr. 309; SCHIEFNER im Petersb. Bulletin V., 7.), sowie auch mit albanischen, keltischen u. a. Diese fälle können zufälligen gleichklang ungerechnet, verschiedene gründe haben: unmittelbare und mittelbare entlehnung; urverwandtschaft; durch zufall oder auch durch ähnlichkeit einiger lautgesetze entstandene nähe im gegensatze zu den übrigen formen der betr. sprachfamilien, wie z. b. bei indischen und keltischen wörtern, deren sprecher bis in unvordenkliche vorzeit zurück ferne von einander hausten» (237. l). Ugyanily határozatlan egy másik nyilatkozata e tárgyról (239. l): «Die wichtigsten beziehungen, die eben jetzt von den forschern verfolgt werden, bleiben die der finnischen familie zu der indoeuropäischen. Wir haben dabei von den sprachen der europäischen und der ihnen am nächsten stehenden finnen auszugehen, dann erst auf die ferner stehenden in Asien und etwa in Ungarn, und zuletzt auf die übrigen uralaltaische sprachen überzugehen. Letztere verbieten die annahme indoeuropäischer urverwandtschaft, wenn nicht eine hinreichende gemeinschaft von wortwurzeln erwiesen werden kann, wir müsten denn die finnische familie stärker von ihnen trennen, als wir uns bis jetzt berechtigt finden. Sichere, ausschliessliche und unvermittelte berührungen mit dem sanskrit würden auf die zeit vor der trennung beider arischer hauptstämme deuten, sind aber kaum nachzuweisen. BOLLER (Finn. Spr. 20.) vermutet in syrj. *votj. sur*, magy. *ser*, čerem. *sra* ‚bier‘ lehnwörter aus skr. *surá* ‚berauschender drank‘. Etwas zahlreicher und wahrscheinlicher sind die entlehnungen aus eranischen sprachen» . . .

Határozottabb felfogással tárgyalja a finn-magyar és indogermán nyelvek között mutatózó prähistorikus egyezések ethnologiai tanulságait PENKA KÁROLY «*Origines ariacae. Linguistisch-ethnologische untersuchungen zur ältesten geschichte der arischen*

völker und sprachen (Wien u. Teschen; 1883.) című művében, mely a szóban forgó nyelvi tényeket an th r o p o l o g i a i k ö z ö s s é g e k k e l h o z z a k a p e s o l a t b a. Ilyenek volnának a finn-magyar népek közt jelentékeny arányban található szőke hajsزín és dolichokephalia, melyek mint az árjaságnak (e névbe az egész indogermánságot foglalva) legfőbb testalkati jellemvonásai az uralkodó sötét hajszínnel és brachykephaliával szemben ősrégi árja fajkereszteződésre vallanak. Hogy az ettől föltételezett benső érintkezés a finn-magyar és árja népek között rendkívül messze eső korban történhetett, mutatja egyrészt, hogy egyes árja elemek valamennyi, illetőleg legtöbb finn-magyar nyelv terén megtalálhatók, tehát jó okkal e nyelvek egységének időszakából magyarázhatók; másrészt, hogy több van közöttük olyan, melynek egyezése nem a történetileg szomszédosnak ismert germán, vagy lett-szláv nyelvekben, hanem távolabbi területeken jelentkezik, illetőleg mely hangalkatával az ősi indogermán alaphangzáshoz igen közel állván, arra utal, hogy átvétele korában emez utóbbi nyelvcsalád is külön nem vált egységet alkotott.*) ANDERSON ellenében PENKA nem tartja fölvehetőnek az árja-finn-magyar egyezések magyarázatául az ősrökonság elméletét; mert az eltérések a két nyelvfaj morphologiai szerkezetében, valamint hangjelmében sokkal nagyobbak és jelentősebbek, hogysen közös eredetről szó lehetne; de meg legyőzhetetlen akadály e felfogással szemben azon körülmény is, hogy a finn-magyar nyelvek a többi ural-altaji nyelvekkel annyi sajátos, föltétlen bizonyosságú egyezést mutathatnak föl, hogy a kétség az ezekkel való közelebbi rokonságban semmikép sem jogosult; minélfogva az ősrökonság magyarázatát legfeljebb úgy tarthatnók fönn, ha ezt az egész ural-altaji nyelvcsaládra terjesztenők ki. Hiányozván ehhez minden tudományos alap, az

*) E pontra nézve fölhozott példái többek közt: finn *kansa* «volk, gefolge»: v. ö. gót, ófelném. *hansa* «schaar», lat. *con* és *cons-* ebben: *cons-ul* | zürj. *kimör*, *kunör* «wolke»: v. ö. gör. *κέμμος*, *κάμμος* (= *θύμυλη*) | finn *kampura*, *kämpyrä*, *kampela* «gekrümmt, schief»: v. ö. gör. *καμπή*, *καμπόλος*, litv. *kumpas* «krumm», gót *hamfs* stb. | finn *karvas* «herb, bitter»: v. ö. ófelném. *harw*, közép *herwe*, újfelném. *herb* | zürj. *ker-*, votj. *kar-* «machen»: v. ö. szkr. *kr-* (*kar-*) id. | finn *luke-* «lesen, hersagen, zählen»: v. ö. gör. *λέγειν*, lat. *legere*.

indogermán és finn-magyar nyelvek egyezéseit csak átvételi viszony eredményeinek tekinthetjük; de nem e szónak közönséges értelmében. A nyelvi hatás ténye itt nem, mint rendesen, felületes külső érintkezésből, pl. kereskedelmi összeköttetésből, vagy laza hadi kapcsolatból ered; hanem egyazon földön való huzamos együttélésből s valóságos faji egybekeveredésből. Csak így magyarázható az az erős befolyás, mely indogermán részről a finn-magyar nyelveknek nemcsak legősibb szókinésbeli rétegeiben, hanem mint ANDERSON kimutatta, nyelvtani elemeiben is észlelhető s ugyancsak ezt bizonyítja a finn-magyar népeknek a többi altajságtól eltérő s az indogermán alapfajéhoz szorosabban csatlakozó anthropologiai jellege is. Így állván a dolog, a finn-magyar nyelvek az indogermán nyelvek történetének legrégibb s legbecsesebb kútforrásait alkotják, melyeknek összehasonlító tanulmánya a jelzett szempontból ép olyan szükséges, mint maguk, az egyes indogermán nyelveké*) (63—

*) Ezen alapján helyes nézetének gyakorlati alkalmazásában PENKA több túlzásba téved; így véli pl. megfejtethetőnek a lett-szláv és árja (indo-iráni) k^2 -s változást a vót k - c hangváltozással (f. *kivi* «stein» = vót *čivi* stb.), melynek ANDERSON néhány lapp analogiáját is bizonyítja (152. l.). A német «lautverschiebung»-ot is így magyarázza: a $g, d, b > k, t, p$ és $gh, dh, bh > g, d, b$ hangváltozás szerinte azonos a finnben mutatkozó hasonló jelenséggel; a $kh, th, ph > h, p, f$ alakulás pedig a magy. *had*, vog. *χānt* (= finn *kunta*), magy. *fél* (= vog. *pāl*), magy. *viz* (= vog. *vit*) szavak hangváltoztató hajlandóságát tükrözné (164—171. ll.). Az efféle esetleges találkozásokról levont, de gyöngé támasztékai mellett is igen helyesülhető végkövetkeztetése: «Der grösste teil der lautlichen umgestaltungen im bereiche der arischen sprachen, sowohl der alten, wie der neuen, lässt sich ganz einfach aus den lautgewohnheiten der allophylen bevölkerungselemente erklären, der racencharakter stellt sich auch in dieser richtung als etwas unabänderliches dar. Es ist durchaus kein zufall, das in allen jenen arischen und nichtarischen sprachen Mittel- und Osteuropa's, die von vorwiegend brachycephalen völkern gesprochen werden, sich gewisse lauterscheinungen nachweisen lassen, die den sprachen derjenigen völker fremd sind, bei denen sich noch mehr weniger rein der altarische typus erhalten hat. Gleiche ursachen mussten eben die gleichen wirkungen zur folge haben, und wo diese ursachen nicht wirksam waren, konnten auch die wirkungen nicht zum vorschein kommen. Soviel ergibt sich

69. ll.). Az osztatlan indogermán alaptörzs ősi hazájából — melyet PENKA anthropologiai, régészeti és nyelvi adatok nyomán a skandináv félszigetre helyez — délebbre és keletre nyomulva legelsőben finn-magyar nyelvű népek területére jutott, melyek részben beleolvadtak az indogermánságba (így keletkeztek különösen a szlávok, kelták és itáliai ősnépek), részben pedig maguk olvasztottak kebelükbe indogermán törzseket. Az utóbbi ethnikai folyamat adott létet a finnség s legközelebbi rokonai mai anthropologiai alakulatának, mely népek tehát szerzőnk nézete szerint finn-magyar nyelvet beszélő indogermánok (120—130. ll.).

A nyomós ellenvetések, melyek az indogermán és finn-magyar nyelvfajok ősrökonságának elméletével szemben fölhangzottak, nem jutottak annyira köztudomásra, illetőleg elismerésre, hogy ezen eszme további terjedését és fölkarolását megakadályozhatták volna. KÖPPEN TH., kiváló hírű orosz tudós 1886-ban Szentpétervárott megjelent «Материалы къ вопросу о первоначальной родинѣ и первобытномъ родствѣ индо-европейскаго и финно-угорскаго племени (*Adalékok az indo-európai és finn-ugor népfajok eredeti hazájának és ősrökonságának kérdéséhez*) című művében*) habozás nélkül vallja, hogy az «ario-finn» népek valamikor egyazon családot alkottak s közös ősi hazában laktak. Szemben CASTRÉN nézetével, mely szerint a finn-magyar népek a többi altaji törzsekkel együtt az Altaj hegység vidékeiről költöztek volna mai tájaira, ő Középeurópát tekinti az említett népek bölcsőjének,**)

aber hieraus mit notwendigkeit, dass jede lautliche untersuchung, wenn sie richtig geführt werden soll, auszugehen hat von der ethnologie, insofern sie auskunft gibt über die anthropologische zusammensetzung desjenigen volkes, dessen sprache eben zum gegenstande der untersuchung gemacht werden soll (171—172. ll.).

*) Sajnálatomra e műről csak SCHROEDERnek alább említett ismertetése nyomán van módomban nyilatkozni.

***) Ennek bizonyosságát látja KÖPPEN abban is, hogy a «méz» és «hársfa» szavai egyeznek a finn-magyar nyelvekben. Az előbbi különösen ellene szól a Szibériából való származás elméletének, minthogy a méhet Szibériába csak a múlt században importálták. Helyesen jegyzi meg ez ellenében SCHROEDER, hogy a méh mai elterjedése nem lehet bizonyíték 3—4000 évvel előbbi állapotokra nézve.

mely BENFEY nézete szerint az indogermánságnak is ősterülete volt. Nyelvészeti alapot e felfogásához főképp ANDERSON és DONNER művei szolgáltattak; hivatkozik a névmások, számnevek, ige- és névgyökök nagyszámú közösségeire — az utóbbiak során különösen a magy. *név, víz, méz*, finn *udar* «euter», zürj., votj. *porś, parś* «schwein», mord. *virgas, verges* «wolf» (=szkr. *vrka-*, zd. *vehrka-*), zürj. *pod*, votj. *pid* «fuss» (=szkr. *pád, pad*), zürj. *vrin*, permi *vurun* «wolle» (=indogerm. *varna*), votj. *turin* «gras» (=szkr. *trna-*), zürj. *mort*, votj. *murt* «mensch» (=szkr. *marta-*), finn *sisar* «schwester» stb. (=szkr. *svasar-*), zürj., votj. *sur*, vogul, osztják *sar, sara* «bier» (=szkr. *surá-* «ein berauscher trunk») részben már ismeretes egyezéseire, melyeket nem vél pusztá átvétel útján megmagyarázhatóknak, mivel egyesek közülök a finn-magyar nyelvek nagy területén ismeretesek, illetőleg kezdetleges fogalmakra vonatkoznak. — Hasonló eredményre jut CANON ISAAC TAYLOR, nagynevű angol anthropologus «*The origine and primitive seat of the Aryans*» című értekezésében, mely a «Journal of the Anthropological Institut of Great Britain and Ireland» folyóirat XVII. kötetében (1888.) látott napvilágot (238—269. ll.). PÖSCHE TIVADAR nézetét követve*), Litvánia tájaira helyezi az indogermánság ősi hazáját, hol szerinte a finnség is keletkezett. E két népfajnak anthropologiai alkata és nyelve eredetében azonegy. Az előbbi tekintetében PENKA kutatásai, az utóbbira nézve WESKE «*Ueber die historische Entwicklung der finnischen sprachen in vergleich mit der indo-germanischen*», továbbá DONNER etimologiai szótára nyujtanak számára vezérfonalat. A finnek, livek és észtek szöke hajszíne és dolychokephal típusa, melyeket ő is az indogermánság legjellemzőbb embertani vonásainak tekint, közös vérbeli ősiségről tanúskodnak. Nyelvi egyezések mutatkoznak az alaktanban; a finn *sanoma* «nachricht», *juoma* «trank» (ezekből: *sano-* «sagen», *juo-* «trinken») olyan képzések, mint a szkr. *ghar-má* «wärme», *dhū-má* «rauch» (a *ghar-* «warm sein» és *dhū-* «heftig schütteln» gyökökből), vagy a latin *fā-ma* (a *fā-* «sagen» tőből). Szintígy viszonylanak egymáshoz a finn *kohi-na* «geräusch» (*kohise-* «rauschen») és szkr. *svap-na*, litván *sap-na* «schlaf» (*svap-*, *sap-* «schlafen»), továbbá

*) «*Die Arier, ein beitrag zur historischen anthropologie*; Jena 1878.» (58—74. ll.)

finn *luki-ja* «leser» (*luke-* «lesen») és litv. *sta-ja* «position, place» (*sta-* «stehen») képzői. Egyeznek a személyragok, az esetragok közül az accusativus (cserem. *-m* = szkr. *-m*), az igegyökök, több rokonság- és számnév, valamint számos kifejezés a kezdetleges élet fogalmai köréből,*) melyek arra mutatnak, hogy «n o t o n l y

*) Az ige g y ö k ö k egyezését SKEAT «*Etymological Dictionary*»-jének találatokra kiragadott, egymásután következő 19 indogermán példáján igyekszik kimutatni, melyeknek hasonlatait DONNER etymologiai szótárából szemeli ki. Ezek: $\sqrt{kak-}$ «to cackle, laugh, make a noise» (Skeat, 41. sz.) = $\sqrt{kak-}$ «to cackle, make a noise» (Donner, 20—25. sz.): *kaj-a-n* «den schall zurückwerfen, schallen», *kukkna* «kakeln, wie der kuckuck rufen», észt *kuk* «hahn», magy. *gag-ó* «storch» | $\sqrt{kak-}$ «to gird, surround» (Sk., 42. sz.) = $\sqrt{kak-}$ «to bend round» (Don., 2—13. sz.): finn *koukku* «haken», *kakla*, *kaula* «hals» | $\sqrt{kak-}$ «to excrete» (Fick) = $\sqrt{kak-}$ id. (Don., 24. sz.): finn *kakk-a* «kot (kindersprache)» | $\sqrt{kak-}$ «to waver, hesitate, be in doubt» (Sk., 43. sz.): lat. *cunctor* = $\sqrt{kac-}$ (recte: *kats-*; Don. 69. sz.): finn *kats-o-n*, *kass-o-n*, *kaht-o-n* «betrachten, anschauen» | $\sqrt{kat-}$ «to cover, protect» (Sk., 44. sz.): ném. *hut* = $\sqrt{kat-}$ id. (Don., 38. sz.): finn *katt-ä* «bedecken», *katt-o* «dach»; (44. sz.) finn *kot-a* «haus», magy. *ház* | $\sqrt{kad-}$ «to fall, go away» (Sk., 44. sz.): lat. *cado* = $\sqrt{kat-}$ id. (Don., 47. sz.): finn *kät-ä* «umfallen» | $\sqrt{kad-}$ «to fell, throw down» (Sk., 44. sz.) = $\sqrt{kat-}$ «fassen» (Don., 50—51. sz.): finn *käte-* «hand», osztj. *katt-* «fassen, greifen» | $\sqrt{kan-}$ «to sing, to ring» (Sk. 46. sz.): lat. *cano*, *gemo* = $\sqrt{kam-}$ «dumpf schallen, klingen» (Don., 321—331. sz.): finn *kom-ea* «dumpf tönend», permi *gim* «donner» | $\sqrt{kap-}$ «to contain, hold, seize, grasp» (Sk., 47. sz.): lat. *cap-ut*, *cap-io*, gör. *καρ-αλή* = $\sqrt{kap-}$ id. (Don., 273, 279, 281. sz.): finn *kopp-a* «stirn», *kupp-i* «schale, tasse», *kopp-a* «korb» | $\sqrt{kap-}$ «to move to and fro, vibrate, bend» (Sk., 48. sz.): gör. *κίπτω* = $\sqrt{kap-}$ «to hasten, knock, bend» (Don., 284, 286. sz.): finn *kap-ün* «klettern, vorwärts eilen», *kop-u-tan* «klepfen» | $\sqrt{kam-}$ «to bend» (Sk., 49. sz.): lat. *camera*, gör. *καμπή* = $\sqrt{kam-}$ id. (Don., 308—320.): finn *kamm-a* «kleine zelle, hohler raum», *kum-pu* «hügelchen», *kam-pu-ra* «krumm, schief» | $\sqrt{kam-}$ «to love» (Sk., 50. sz.) = $\sqrt{kam-}$ id. (Don., 351. sz.): finn *heimo* «familie, geschlecht», lapp *håmo* «verwandter» | $\sqrt{kar-}$ «to make, work, do» (Sk., 51. sz.): lat. *creare* = $\sqrt{kar-}$ «to work, cut» (Don., 161.): zürj. *kar-* «machen», finn *kur-as* «keule, schwert, messer» | $\sqrt{kar-}$ «to hurt, destroy» (Sk., 54. sz.): lat. *gladius* = $\sqrt{kar-}$ «to injure» (Don., 161, 186, 189.): finn *kur-i* «züchtigung», *kärs-i-n*

the grammar is fundamentally identical, but the primitive roots, the stuff out of which the vocabularies have been manufactured, is the same» (259. l.). A fizikai és nyelvi alapvonások ily meglepő találkozása nem lehet a véletlen műve; de külső érintkezés, kereskedelmi

«leiden, dulden», *kar-vas* «herb, bitter» | $\sqrt{\text{kar-}}$, *kal-* «to move, run, speed» (Sk., 52. sz.): lat. *cel-er*, *cur-ro* = $\sqrt{\text{kar-}}$ «to run» (Don., 133, 216, 217): finn *kar-ā-n*, *kar-k-ā-n* «springen, laufen»; $\sqrt{\text{kal-}}$ «fliessen, gehen» | $\sqrt{\text{kar-}}$ «to project, stand up» (Sk., 53. sz.): lat. *collis*, *culmen*, *celsus* = $\sqrt{\text{kal-}}$, *kul-* id. (Don., 221, 129. sz.): finn *koll-o* «spitze, hümpel», *kor-si* «stroh, halm» | $\sqrt{\text{kar-}}$ «to be hard or rough» (Sk., 55.): gör. *κέρας*, lat. *cor-nu*, ném. *horn* = $\sqrt{\text{kar-}}$ «rauh, scharf» (Don., 125—150. sz.): finn *kar-a* «etwas hartes, dürrer zweig, pflock» etc., zürj. gör. «pflug» | $\sqrt{\text{kar-}}$ «to curve or roll» (Sk., 56. sz.): lat. *cor-ona*, *hor-tus*, gör. *χορός*, szkr. *krmi-s* «wurm», lat. *vermis* = $\sqrt{\text{kar-}}$ «krumm, rund» (Don., 165—178. sz.): f. *ker-i* «umkreis», *kār-i* «bogen», *kar-tano* «hof», *kār-me* «schlange» | $\sqrt{\text{kar-}}$ «to turn» (Sk., 57. sz.): lat. *car-bo* = $\sqrt{\text{kar-}}$ «brennen» (Don., 149. sz.): finn *kar-tu-an* «brennen (intr.)» | $\sqrt{\text{kar-}}$ «to call, exclaim, cry out» (Sk., 58. sz.): lat. *clamo* = $\sqrt{\text{kar-}}$ «to cry» (Don., 152. sz.): finn *kar-ju-n* «schreien». — Egybevetett rokonságnévek: votj. *suzer* «schwester» = szkr. *svasar*, gót *svistar* | zürj. *mam*, karél *maamo*, osztj. *ima*, magy. *eme* = árja *mama* | finn *taatto* «vater» = ind *tata*, gör. *τάτα*, gót *atta* | magy. *fi*, zürj. *pi*, osztj. *poz*, finn *poi-ka* = lat. *fi-lius*, gör. *παῖς* | zürj. *mort*, votj. *murt* «mensch» = árja *martya* || finn *mies* «mann» = lat. *mas* | zürj. *verös* «mann» = litv. *vyras*, lett *vir*, lat. *vir* | finn *morsian* «braut» = litv. *marti* (gen. *marzicos*) id. | finn *nepa* «neffe» = árja *napat*, angolszász *nepa*, lat. *nepos*. — A számnevek közt találjuk a magy. *két*, *száz*, *tíz* (zürj. *das*, finn *-deksan*: *kahdeksan* «acht», *yhdeksän* «neun») ismeretes egybevetéseit, továbbá a *két*, finn *kahte-*, nom. *kaksi* számnévét (az utóbbit igen furcsán a zend *kšvas* «sechs» számnévhez viszonyítva). — Kezdetleges műveltség szók hasonlításai: finn *kot-a*, magy. *ház* stb. az árja *kat-* «decken, hüten» töből, melyből ófelném. *huota*, angolszász *cyta*, ónord *kot* (már DONNERNÉL: 44. sz.) | finn *kete-* «haut», mord. *ked* «fell, leder» ugyancsak az előbbi indogermán *kat-* gyökből | finn *hirvi* «elentier», lapp *sarv*, magy. *szarvas* = lat. *cervus*, ném. *hirsch* | finn *hepo* «pferd» = gör. ἵππος, kelta *epo-* | finn *paimen* «hirt» = litván *piema* (gen. *pemens*), gör. ποιμήν | finn *hanki* «gans» = gör. χήν, ónord, svéd *gas*, tatár *gaz* (*kaz*) | finn *sima* «met, nektar» = szkr. *soma*, iráni *homa* «göttertrank» = magy. *szom(-juh)*, mord. *sēm-*, *sim-* «trinken», lív *sēm-a* «milch» | magy.

összeköttetés, vagy földrajzi szomszédság révén sem magyarázható. Ezek az indo-germán és finn-magyar őstörténet rendkívül fontos problémáját foglalják magukban, mely kellőleg tisztázva hatalmas fénysugárt deríthet e fajok multjának és nyelvi kérdéseinek sok homályos pontjára, úgy hogy különösen az indo-germán összehasonlító nyelvtudomány annak tüzetes nyomozását többé nem mellőzheti.

KÖPPEN tévédeseit SCHROEDER mutatta ki alapos szakértelemmel a «*Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat*» folyóirat 1887. évfolyamában (20—28. ll.) «Az ősrökonság fölvételére» — úgymond — «múlhatatlanul szükséges a nyelvtannak, ragozásnak és képzésnek szoros egyezése; de ezek tudvalevőleg egész más alakuk a finn-ugor, mint az indo-európai nyelvekben. A KÖPPENTŐL egybeállított hasonlatok érdekes bizonyosságai ősrégi átvételeknek; de csakis átvételeknek, nem pedig ősrökonságnak. Egyesegyedül a *névmások* egyezése kedvezne az ősrökonság elméletének; de csupán ez nem lehet határozó szemben a nyelvek szerkezetbeli elemeinél egyébként mutatkozó nagy eltérésekkel. Nincs elég alapunk KÖPPEN fejtegetései után sem azon véleményre, hogy a finn-ugor és indo-európai népek valamikor közös egységet alkottak volna; azt azonban teljes joggal gondolhatjuk, mert minden tény rávall, hogy a két népcsoportnak ősrégi, prähistorikus érintkezése is volt s fontos eredmény magában véve ez is. KÖPPEN a finn-ugor és indo-európai nyelvek feltűnő grammatikai különbözősését azon fölvétellel igyekszik megmagyarázni, hogy a finn-ugor népek elválván az indo-európaiaktól — kikkel eredetileg minden tekintetben egyazon nyelvet beszéltek — keletre vonultak az Ural felé, ahol gyaníthatólag nagy népességű ural-altaji lakosságra akadtak, mely fajára és nyelvére nézve szamojéd lehetett. Ezzel teljesen egybevegyülván a finn-ugor népek, eredeti nyelvüket elvesztették, csupán azon ősi ario-finn elemekben őrizvén meg nyomát, melyeket nyelveikben ma is észlelhetünk. Sokkal természetesebb volna ennél a tények megértésére azon felfogás,

vas, finn *vaski* «kupfer» = szkr. *ayas* «kupfer», lat. *aes*, gót *ais*. Föl vannak még említve a magy. *név*, finn *suola* «salz», *kulta* «gold», *rauta* «eisen», zürj. *kört*, votj. *kort* «eisen», finn *meri* «meer», finn *lohi* «lachs» ismeretes indogermán egyezései.

hogy a finn-ugor népek eredettől fogva az ural-altaji népcsalád (szamojédek stb.) kötelékébe tartoztak; de még megszakítatlan egységük korában szoros érintkezésbe jutottak egy, talán később egészen letűnt részével az indogermán ősnépnek, melylyel egybeolvadva emez elvesztette eredeti nyelvét, úgy hogy ennek maradványát ma már csak azon régi indo-germán szavakban szemlélhetjük, melyek örökségkép a finn-ugor nyelvekben fönmaradtak. Ezek tehát mindenkép csak *i n d o - g e r m á n j ö v e v é n y s z a v a k n a k*, nem pedig az ősrökonság jelenségeinek tekintendők. Az ezzel föltételezett ethnikai vegyülés, mint KÖPPEN is kiemeli, igen jól illenek a finn-ugor népek határozatlan néprajzi jellegéhez, melyeket t. i. némely kutatók a mongol, mások a középtenger-vidéki fajhoz soroznak. Alapjában e fölfogás nem áll igen távol a KÖPPEN-étől, de talán kevésbé homályos s nem jár több kiségitő problematikus fölvétellel a mellett, hogy szigorúan ragaszkodik amaz alapelvhez, mely szerint népeket nyelvük révén csak akkor tartathatunk ősrökönoknak, ha nemcsak a szavak bizonyos sorozata, hanem a nyelvtani szerkezet is egyezik bennük. — TAYLOR nézetei sem maradtak czáfolatlanul. Anthropologiai és nyelvészeti bizonyítékainak gyöngéit nagy vonásokban, mindjárt az értekezés alkalmával föltárták KEANE és HYDE CLARKE; de foglalkozik velük SCHRADER O. is (Sprachvergleichung u. Urgeschichte II. kiad. 146. l.) egész helyesen rámutatván arra, hogy a jeles anthropologus sokkal könnyebbnek s egyszerűbbnek képzeli a finn-ugor és indo-germán nyelvek tudományos értékkel lehető összehasonlítását, mint ez valóságban eszközölhető. Ahhoz, hogy e nyelvfajok rokonsága bizonyítható legyen, mindkét térről az alapalakok egybevetése s a hangtani megfelelések szabályosságának kimutatása szükséges. De mit érnek az afféle egybevetések, mint finn *hepo* «pferd» és gör. ἥπος (alapalak: **ek-vo-*), vagy finn *poi-ka* «sohn» és gör. παῖς (**παϝι*)?! Az átvétel valószínűsége (pl. finn *paimen* «hirt» és litván *piemū* között), valamint a véletlen találkozás eshetősége is igen kevésbé jön TAYLORNÁL tekintetbe. Végül találóan jegyzi meg SCHRADER, hogy a FICK-SKEAT és DONNER műveiből merített gyökfejtési eredmények is igen megbízhatatlanok.

MUNKÁCSI BERNÁT.